

Dava Şartı Arabuluculuk Sürecinde İlk Toplantıya Katılmama Nedeniyle Uygulanan Yargılama Giderine İlişkin Yaptırımın Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Değerlendirilmesi*

Evaluation of the Sanctions for not Attending the First Meeting in the Mediation Process within the Framework of the Decisions of the Turkish Constitutional Court

 Gülnehal Ahter Yakacak
İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
gulnehal.yakacak@ihu.edu.tr

Geliş Tarihi: 02 Şubat 2025

Kabul Tarihi: 12 Mart 2025

Yayın Tarihi: 05 Haziran 2025

Öz: Dava şartı arabuluculuk, 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile 1 Ocak 2018’de yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemeye göre, taraflar mahkemede haklı bulunsalar bile arabuluculuk sürecine katılmadıkları takdirde yargılama giderlerinden sorumlu tutulacaktır. Bu düzenlemenin hak arama özgürlüğünü ihlal ettiği gerekçesiyle 2018 yılında Anayasa Mahkemesi’ne iptal davası açılmış, Mahkeme düzenlemenin Anayasa’ya aykırı olmadığına karar vermiştir. Ancak, 14 Mart 2024 tarihli kararında, Çorum Tüketici Mahkemesi’nden gelen itirazı değerlendirerek, arabuluculuk toplantısına katılmayan tarafın tüm yargılama giderlerinden sorumlu tutulması ve vekâlet ücretinden mahrum bırakılmasını hak arama özgürlüğü ve mülkiyet hakkı bağlamında ölçüsüz bularak iptal etmiştir. Mahkeme, katılımı teşvik edecek yaptırımların orantılı olması gerektiğini, haklılık durumu gözetilmeksizin taraflara aşırı mali külfet yüklenemeyeceğini belirtmiştir. Kanun koyucunun, adalete erişimi engellemeyecek şekilde daha dengeli düzenlemeler yapması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dava Şartı Arabuluculuk, Hak Arama Özgürlüğü, Mülkiyet Hakkı, Yargılama Giderleri

Abstract: Mandatory mediation as a prerequisite for litigation was introduced into the legal system with the enactment of Law No. 7036 on Labor Courts, which came into effect on January 1, 2018.

ORC-ID: G. A. Yakacak 0000-0002-3985-1174

* Bu makale, 24-25 Mayıs 2024 tarihinde gerçekleştirilen Arabuluculuğun Geleceği II Sempozyumunda sunulan bildiriye dayanılarak hazırlanmıştır.

According to this regulation, even if the parties are ultimately found justified in court, they will still be held responsible for litigation costs if they fail to participate in the mediation process. The regulation was challenged before the Constitutional Court on the grounds that it violated the right to seek justice. However, in its 2018 decision, the Court ruled that the regulation was not unconstitutional. In its decision dated March 14, 2024, the Court reviewed an objection from the  orum Consumer Court and annulled the provision that imposed full litigation costs and denied attorney's fees to parties who failed to attend the mediation meeting, deeming it disproportionate in terms of the right to seek justice and the right to property. The Court emphasized that sanctions encouraging participation should be proportionate and should not impose excessive financial burdens without considering the merits of the case. It highlighted the need for the legislature to introduce more balanced regulations that do not hinder access to justice.

Keywords: Mandatory Mediation, Right to Seek Justice, Right to Property, Litigation Costs

1. Giriş

Uyuşmazlıkların c z m nde alternatif yöntemlere başvurulması, yargı sisteminin etkinliği ve bireylerin adalete erişimi açısından giderek daha önemli hale gelmiştir. Arabuluculuk, özellikle iş ve ticaret hukuku gibi belirli alanlardaki uyuşmazlıkların hızlı, ekonomik ve tarafların uzlaşmasına dayalı bir şekilde c z lmesini sağlamak amacıyla hukuk sistemlerine entegre edilmiş bir yöntemdir. Ancak, arabuluculuk sürecinin zorunlu hale getirilmesi ve özellikle ilk toplantıya katılmayan taraflara yönelik yaptırımlar, hukuki açıdan c eşitli tartışmalara neden olmuştur.

Türkiye'de, 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ve 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu ile belirli davalar için dava şartı arabuluculuk  ng r lm ş, tarafların arabuluculuk sürecinde ilk toplantıya katılımları zorunlu hale getirilmiştir. Ancak, arabuluculuk sürecine geçerli bir mazeret göstermeden katılmayan tarafın, yargılama giderlerinden tamamen sorumlu tutulması ve lehine vekâlet ücretine hükmedilmemesi, hak arama özgürlüğü ve mülkiyet hakkı bağlamında anayasal denetime tabi tutulmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin 2018 ve 2024 yıllarında verdiği kararlar, bu yaptırımın hukuki meşruiyetini ve  l  l  ğ n  değerlendirme açısından oldukça önemlidir.

Bu c alışma, Anayasa Mahkemesi'nin dava şartı olan arabuluculuk sürecinde ilk toplantıya katılmamanın, yargılama giderlerine katlanma yükümlülüğü doğurmasına ilişkin kararlarını incelemektedir. Bu bağlamda, söz konusu kararlar hak arama özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve  l  l    ilkesi c er evesinde kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir.

2. Dava Şartı Arabuluculuğun Hukuki Temelleri

2.1. Kavramsal Çerçeve: Dava Şartı Arabuluculuk Nedir?

Arabuluculuk, genellikle bağımsız bir üçüncü tarafın, iki veya daha fazla taraf arasında, uyuşmazlıkların çözümüne ve bir anlaşmaya varılmasını kolaylaştırdığı bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak kabul edilirken; (Hanks, 2012; M. S. Özbek, 2022) genellikle gönüllü bir süreçten bahsedilir (Bush & Folger, 2004; Garvey & Craver, 2021; Goodman, 2004; Moore, 2014; Pekcanitez vd., 2022; Tanrıver, 2022). Ancak zaman içerisinde belli sebeplerle bazı dava süreçlerinde arabuluculuk zorunlu hale getirilmiştir. Günümüzde birçok ülke de olduğu gibi Türkiye’de de çeşitli dava türlerinde arabuluculuğa başvurmak zorunlu hale getirilmiştir. Bu zorunluluk arabuluculuğun mantığı ile çelişkili görünebilir. Sonuçta arabuluculuk, tarafların gönüllü olarak tercih etmesi gereken bir mekanizmadır. Ancak arabuluculuğun henüz gelişmekte olduğu yerlerde, taraflar arabulucuya başvurma ve sürece katılma konusunda yaşadıkları güvensizlik nedeniyle çekimser davranabilir (Hutchinson, 1996). Bu sorunları ortadan kaldırmak adına birçok ülke de zorunlu arabuluculuğun yaygınlaştırılması yönünde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Reuben, 2006; Yeşilirmak, 2011).

Zorunlu arabuluculuk literatürde genellikle üç farklı kategoride incelenmektedir. Frank E. A. Sander, bu yöntemlerden ilk ikisini ayrıntılı olarak ele almıştır. İlk yöntem, otomatik ve zorunlu yönlendirme (kategorik yaklaşım) olarak adlandırılmaktadır (Sander, 2006). Bu yöntemde, yasal düzenlemelerle dava açılmadan önce tarafların arabuluculuğa başvurmaları bir ön şart olarak zorunlu tutulmaktadır (Özmumcu, 2016). Örneğin, Yeni Güney Galler’deki uygulanan tarım borçlarının iyileştirilmesine yönelik arabuluculuk programı ve İtalya’da uygulanmaya başlanan zorunlu arabuluculuk programı bu yaklaşıma örnek teşkil etmektedir (Hanks, 2012). Bu yöntemde davacı, mahkemeye başvurmadan önce arabuluculuğa başvurduğunu belgelemediği sürece dava açamamaktadır. Dolayısıyla tarafların alternatif uyuşmazlık çözümü yöntemine katılması veya bu yöntemi denemesi gerekmektedir (Bartlet, 2019). İkinci yöntem ise mahkeme tarafından tarafların rızasına bakılmaksızın davaya özgü olarak arabuluculuğa yönlendirilmesidir. Frank E. A. Sander bu yöntemi isteğe bağlı (ihtiyari-discretionary) olarak tanımlamaktadır (Sander, 2006). Bu sistemde, hâkime olay bazında tarafları ister tarafların rızasıyla ister rızaları olmaksızın, arabuluculuğa sevk etme yetkisi tanınmaktadır (Özmumcu, 2016). Bu yöntem, dava açıldıktan sonra uygulanmaktadır ve Avustralya’da yaygın olarak kullanılmaktadır. Son yöntem ise yarı zorunlu arabuluculuk (quasi-compulsory) olarak kabul edilmektedir. Bu tür sistemlerde ADR süreçlerine katılım zorunlu değildir. Ancak arabuluculuk yapılmadan dava açıldığında taraflara ekonomik yaptırımlar uygulanabilmektedir (Hanks, 2012). Bu üç

yöntemin ortak noktası, tarafların mahkeme kararına alternatif olarak arabuluculuğu seçme özgürlüğünün ortadan kalkmasıdır. Bunun yerine, arabuluculuk süreci prosedürel veya yargı kararıyla taraflara dayatılmakta ve uyulmaması durumunda yaptırımlar uygulanmaktadır (Bartlet, 2019).

Yukarıda açıklandığı üzere, tüm yöntemlerde davacıların sürece katılma yükümlülüğü bulunmaktadır. Ancak tarafların çözüm üretme zorunluluğu bulunmamaktadır. Arabuluculuk sürecine katılım zorunlu olsa da anlaşma sağlanması gönüllülük esasına dayanmaktadır. Nitekim “Atı suya götürebilirsin ama içmeye zorlayamazsın” (“You can lead a horse to water, but you can’t make it drink” şeklindeki atasözünün en eski biçimlerinden biri, 12. yüzyıla ait Old English Homilies adlı eserde “Hwa is thet mei thet hors wetrien the him self nule drinken” biçiminde yer almaktadır.) atasözünde olduğu gibi, taraflar arabuluculuğa katılmak zorunda bırakılabilir, ancak anlaşmaya varmaya zorlanamazlar (Garvey & Craver, 2021, s. 156).

Türkiye’de zorunlu arabuluculuk ifadesi yerine “dava şartı arabuluculuk” terimi kullanılmaktadır. Bu terim, zorunlu arabuluculuk yöntemlerinden ilki olan kategorik yaklaşımı karşılamaktadır. Kanunda belirtilen uyuşmazlıklarda dava açılmadan önce arabuluculuğa başvurulması zorunludur. Başka bir deyişle, dava şartı arabuluculuk, belirli uyuşmazlıklarda dava açılabilmesi için arabuluculuk yoluna başvurulmasını gerekli kılan bir hukuki düzenlemedir. Türkiye’de bu düzenleme, 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile 1 Ocak 2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu sistemde, arabuluculuk sürecine başvurmak, dava açılabilmesi için zorunlu bir ön koşul olarak belirlenmiştir. Uygulamada, hangi uyuşmazlıkların dava şartı arabuluculuğa tabi olacağı veya bir uyuşmazlığın bu kapsama girip girmediği konusunda tartışmalar devam etmektedir (Akin, 2020).

2.2. Dava Şartı Arabuluculuğun Hukuki Dayanakları

Avrupa’daki zorunlu arabuluculuğa ilişkin gelişmeleri Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi bağlamında incelemek gerekmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) 6. maddesi bağlamında adalete erişim hakkı ile doğrudan ilişkilidir. Anılan madde, herkesin bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde makul bir süre içinde adil yargılanma hakkına sahip olduğunu öngörmektedir. Bununla birlikte, AİHS’nin hükümleri, belirli koşullar altında alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin yargı süreçlerine tamamlayıcı bir unsur olarak dâhil edilmesine de imkân tanımaktadır (M. Özbek, 2007). Avrupa Komisyonu, 2002 alternatif uyuşmazlık çözümü üzerine bir Yeşil Kitap yayımlamıştır. Bu çalışmada, mahkemelerdeki dosya yükünü azaltmak ve adalete erişim sorununu çözmek için arabuluculuğun desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Yıldırımöğlu, 2022).

Konsey, 21 Mayıs 2008’de “Hukuki ve Ticari Uyuşmazlıklarda Arabuluculuğun Belirli Yönlerine İlişkin Direktifi (2008/52/EC sayılı Direktif)” kabul etmiştir. Direktif zorunlu arabuluculuğun kabul edilip edilmemesini üye devletlerin tercihinine bırakmıştır. Direktifin 3. ve 5. maddeleri, zorunlu arabuluculuğun geçerli bir yöntem olduğunu kabul etmektedir. Bu direktif, üye ülkelerin, arabuluculuk sonucu ortaya çıkan yazılı anlaşmaların icra edilebilir hale getirilmesini sağlamaları gerektiğini belirtir. Ayrıca, arabuluculuk anlaşmalarının yasal olarak bağlayıcı olmasını ve icra edilebilirliğini güçlendirmeye yöneliktir (Dendorfer–Ditges & Wilhelm, 2017). Avrupa Adalet Divanı, 18 Mart 2010 tarihli kararında, zorunlu arabuluculuğun Avrupa hukukuna aykırı olmadığını belirtmiştir. Bu karar, AİHS’nin 6. maddesi kapsamında adalete erişim hakkının nasıl uygulanacağı konusunda önemli bir referans olmuştur (M. Özbek, 2007).

Avrupa’daki bu gelişmelerin yansıması olarak, İtalya belirli hukuki uyuşmazlıklar için zorunlu arabuluculuk getirmiştir (Kanun No: 28/2010). İtalya’da Arabuluculuk Sistemi, 69/2009 sayılı Yasanın 60. maddesi, bu maddeyi uygulayan 28/2010 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve bu Kanun Hükmünde Kararnameyi uygulayan 180/2010 sayılı Bakanlık Kararnamesi ile düzenlenmiştir (Merola, 2011, s. 10). Bu üç farklı yasal düzenleme ile İtalyan yasama organı, 2008/52/EC sayılı AB Direktifinde belirtilen prensiplere uygun bütünleşik bir arabuluculuk sistemi oluşturmuştur. Benzer bir şekilde, Yunanistan’da 190A/30.11.2019 tarih ve sayılı Resmî Gazete ile yürürlüğe giren 4640/2019 sayılı Kanun, Yunan mevzuatını ulusal veya sınır ötesi nitelikteki medeni ve ticari uyuşmazlıklarda arabuluculuk konularına ilişkin 2008/52/EC sayılı Direktif’in hükümleriyle daha da uyumlu hale getirmiştir (Anastopoulos, 2019). Kanun’un 6. maddesine göre, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebileceği medeni ve ticari uyuşmazlıklarda dava açılmadan önce zorunlu bir ilk arabuluculuk oturumu yapılması gerekmektedir. Birleşik Krallık’ta zorunlu arabuluculuğa ilişkin açık bir yasal düzenleme bulunmamakla birlikte, 2023 yılına ait Churchill v Merthyr Tydfil Council (CA-2022-001778) davasında mahkemeler, uyuşmazlıkların daha hızlı ve daha düşük maliyetle çözülmesini teşvik etmek amacıyla tarafları alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine (ADR) katılmaya yönlendirebilmektedir. Bununla birlikte, mahkemelerin bu yönde yapacağı bir yönlendirme, tarafların adil yargılanma hakkını ihlal etmemeli ve orantılılık ilkesiyle uyumlu olmalıdır (Underhill, 2023a).

Amerika Birleşik Devletleri’nde alternatif çözüm yöntemleri, Pound Konferansı’nda tanıtılmış ve uyuşmazlık çözümünün modern çağına öncülük etmiştir (Quek, 2009). Amerika Birleşik Devletleri’nde, arabuluculuk da dâhil olmak üzere tüm alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine ilişkin kanun, 1998 tarihli Alternatif Uyuşmazlık Çözüm

Yasası'dır (Public Law 105-315). Bu kanun, federal olarak bu yöntemleri uygulamaya teşvik eder ve belirli durumlarda davacıların ADR süreçlerini dikkate almasını zorunlu kılar. Eyalet bazında da birçok eyalette iş, ticaret ve aile uyuşmazlıklarında zorunlu arabuluculuk uygulaması bulunmaktadır. Örneğin, 1981 yılında Kaliforniya, çocuk velayeti davalarında zorunlu arabuluculuk mevzuatını yürürlüğe koymuştur (California Family Code § 3170). Benzer bir düzenleme Kanada'da da bulunmaktadır (Ontario Rules of Civil Procedure, Rule 24.1). Ontario'da, savunma beyanının dosyalanmasından itibaren 180 gün içinde taraflar, yerel arabuluculuk koordinatörünün hazırladığı bir listeden ya da kendi seçtikleri bir arabulucuyla arabuluculuk yapmak zorundadır. Uyulmaması durumunda dava reddedilebilir (Acharya, 2023).

Türkiye'de, dava şartına ilişkin genel düzenleme HUAK'ın 18/A maddesinde yer almaktadır. Dava şartı arabuluculuğun kapsamının sınırlı olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır (Korkmaz, 2022). Türkiye'de ilk kez iş uyuşmazlıkları alanında uygulanmaya başlanan dava şartı arabuluculuk, İş Mahkemeleri Kanunu'nda yapılan düzenlemelerle hukuki bir zorunluluk olarak getirilmiştir. Bu yasal düzenlemeyle hedeflenen temel amaç, yargı mercilerinin üzerindeki dava yükünü azaltmak ve taraflar arasındaki ihtilafların daha kısa sürede, uzlaşmaya dayalı yöntemlerle çözümünü temin etmektir (Peksan vd., 2020). Öyle ki, iş mahkemelerinin sayısındaki artışa rağmen, iş uyuşmazlıklarının kanunda öngörülen süreler içinde karara bağlanması mümkün olamamıştır (Manav Özdemir, 2015). 25 Ekim 2017 tarihinde 30221 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile arabuluculuğa başvurma dava açmanın ön koşulu olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda Kanun'un 3. maddesinin birinci fıkrasında şu hüküm yer almaktadır: "Kanuna, bireysel veya toplu iş sözleşmesine dayanan işçi veya işveren alacağı ve tazminatı ile işe iade talebiyle açılan davalarda, arabulucuya başvurulmuş olması dava şartıdır." Bu düzenlemeyle, bireysel veya toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan işçi ve işveren alacakları, tazminat talepleri ve işe iade başvuruları bakımından dava açılabilmesi için arabuluculuğa başvurma yükümlülüğü getirilmiştir (Peksan vd., 2020). Bu yasal düzenlemenin hemen akabinde, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 5/A maddesi ile ticari davalar bağlamında konusu belirli bir para alacağı ve tazminat olan uyuşmazlıklarda da arabuluculuğa başvuru dava şartı haline getirilmiştir (TTK m. 5/A/1). Ayrıca, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un (TKHK) 73/A maddesinde öngörülen bazı istisnalar çerçevesinde, tüketici mahkemelerinde görülen uyuşmazlıkların belirli bir kısmı da zorunlu arabuluculuk kapsamına alınmıştır (TKHK m. 73/A/1). 2023 yılında, 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 18/B maddesiyle yapılan düzenleme doğrultusunda, gayrimenkul hukukuna ilişkin belirli uyuşmazlıklarda

dava açmadan önce arabulucuya başvurulması dava şartı olarak belirlenmiştir. Bu uyuşmazlıklar arasında, kiralanın taşınmazların ilamsız icra yoluyla tahliyesi hariç olmak üzere kira ilişkilerinden kaynaklanan ihtilaflar, taşınır ve taşınmazların paylaşılması ve ortaklığın giderilmesi, Kat Mülkiyeti Kanunu'ndan kaynaklanan anlaşmazlıklar ve komşu hakkına ilişkin ihtilaflar yer almaktadır.

Görüldüğü üzere, Türkiye'de dava şartı arabuluculuk giderek yaygınlaşın bir yöntemdir. Yargının iş yükünü azaltmak ve taraflar arasındaki uyuşmazlıkları daha hızlı, dostane ve düşük maliyetle çözmek amacıyla hukuk sistemine entegre edilmiş önemli bir mekanizmadır. İş, ticaret ve tüketici uyuşmazlıkları gibi alanlarda dava açmadan önce arabuluculuk sürecine başvurulması zorunlu tutulmuş ve bu sayede uyuşmazlıkların mahkemeye taşınmadan çözülebilmesi teşvik edilmiştir. Bu sistem, uzlaşma kültürünün yaygınlaşmasını teşvik ederek yargılama sürecinin hızlanmasına katkıda bulunmakta ve taraflara daha esnek, gizli ve tarafsız bir çözüm imkânı sunmaktadır. Dava şartı arabuluculuk, hukuki güvenliği güçlendirmekte; aynı zamanda mahkeme masraflarını ve süre kaybını azaltarak etkili bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak öne çıkmaktadır.

2.3. Arabuluculuk Sürecinde İlk Toplantıya Katılmamanın Sonuçları

Zorunlu arabuluculuk, uyuşmazlıkların dava öncesinde çözülmesini teşvik eden bir mekanizmadır. Bu sebeple mazeretsiz bu görüşmelere katılmayan taraflara çeşitli yaptırımlar uygulanabilmektedir. Zorunlu arabuluculuk süreçlerinde ilk toplantıya katılmamanın sonuçları, ülkelerin hukuk sistemlerine göre farklılık göstermektedir.

Örneğin, İtalya'da 28/2010 sayılı Kanun kapsamında zorunlu arabuluculuk ayrıntılı şekilde düzenlenmiş ve arabuluculuk toplantılarına katılmayan taraf için yaptırım öngörülebileceği belirtilmiştir. İtalya'da zorunlu arabuluculuğun tüm türleri mevcuttur. (Legislative Decree No. 28/2010, Articles 5 and 8) Kanundan kaynaklanan zorunlu arabuluculukta, taraflar toplantılara katılmadığı takdirde hâkim tarafından mahkeme masraflarını ödemeye mahkûm edilebilir (Matteucci, 2021). Bununla birlikte, esasen arabuluculuğa başvurmaya teşvik söz konusudur. Arabuluculuk, bir dizi vergi avantajı ile desteklenmektedir. Damga vergisi açısından tam bir vergi muafiyeti rejimi uygulanırken, kayıt harcı açısından kısmi bir muafiyet vardır. İlgili Kanun Hükmünde Kararname ayrıca, arabuluculuk ücreti ödeyen taraflara vergi kredisi hakkı tanımaktadır. Arabuluculuk başarılı olursa, taraflar ödedikleri arabuluculuk ücretine eşdeğer bir vergi kredisi alır. Bu kredi 500 Euro'ya kadar sınırlıdır. Eğer arabuluculuk başarısız olursa, vergi kredisi yarıya düşürülür. Ancak bu durumda bile taraflara sağlanan vergi avantajı dikkate değer bir

önemi bulunmaktadır. (Romualdi, 2019). İtalya'daki bir diğer dikkat çekici düzenleme, "kolaylaştırıcı" arabuluculuğun, devredilebilir haklara ilişkin tüm uyuşmazlıklarda gönüllü olarak yürütülmesidir. Bu süreç, arabulucunun uygun görmesi veya tarafların talebi hâlinde "hüküm verici" arabuluculuğa dönüşebilmektedir. Arabulucunun uzlaşma önerisinin reddedilmesi, daha sonra açılacak davada hukuk masraflarının paylaşımını etkileyebilir. Mahkeme kararı büyük ölçüde öneriyle örtüşüyorsa, davayı kazanan tarafa masraflar yansıtılabilir. Bu düzenleme, arabuluculuğa bağlılığı artırmayı ve mahkeme sürecinin gereksiz yere uzamasını önlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, kazanan taraf mahkeme masraflarını Adalet Fonu'na (Fondo Unico Giustizia) ödeme yapmak zorunda kalabilir.

Birleşik Krallık'ta 2004 tarihli Halsey v. Milton Keynes NHS Trust davasında, tarafların zorunlu arabuluculuğa yönlendirilmesinin adil yargılanma hakkını (AİHS Madde 6) ihlal edebileceği ve bu nedenle arabuluculuğun zorunlu tutulamayacağı, ayrıca makul gerekçelerle arabuluculuğu reddeden tarafa mali bir yaptırım uygulanamayacağı belirtilmişti. Ancak, bu içtihat 2023 yılında Churchill v. Merthyr Tydfil Komisyonu kararıyla önemli bir değişikliğe uğramıştır. Bu karar, mahkemelerin tarafları alternatif uyuşmazlık çözüm süreçlerine yönlendirebileceğini ve bu süreç boyunca davayı durdurabileceğini ortaya koyarak yirmi yıllık içtihadını değiştirmiştir (Phillips, 2024). Hatta bu kararda davaların daha hızlı ve etkin biçimde çözülmesini teşvik etmek için taraflara mali yükümlülükler getirilebileceği belirtilmiştir. Ancak bu sürece zorlamanın adil yargılanma hakkı kapsamında hak arama hürriyetine dokunmaması gerektiği kararda tekrar edilmiştir (Underhill, 2023b).

ABD'de arabuluculuğa katılım süreci hâkimlerin takdirine bırakılmıştır. Bununla birlikte, Federal Rule of Civil Procedure (FRCP) 16(c), mahkemelere, bir tarafın (veya avukatının) planlama veya diğer duruşma öncesi emirlerine uymaması hâlinde yaptırım uygulama yetkisi tanımaktadır (Zagidullin, 2020). Bu kapsamda, mahkemeler arabuluculuğa katılım emri verme yetkisine de sahiptir. Söz konusu düzenlemenin (f) bendinin 2. fıkrası uyarınca, mahkeme, kural ihlaline karşı başka bir yaptırımın yerine veya buna ek olarak, ihlalden doğan masrafların, ilgili tarafa, avukatına veya her ikisine birden ödettirilmesine karar vermelidir. Ancak bu yaptırım, haklı bir gerekçeye dayanıyorsa veya ilgili koşullar bu tür bir mali yaptırımı adaletsiz kılacak nitelikteyse uygulanmayabilir. Nick v. Morgan's Foods, Inc. (270 F.3d 590 (8th Cir. 2001)) kararında, mahkemelerin Federal Rule of Civil Procedure (FRCP) 16(f) kapsamında yaptırım uygulayabileceği ayrıntılı şekilde ele alınmıştır (Feehily, 2019). Bu düzenleme, mahkeme emirlerine uyulmaması hâlinde tarafların veya avukatlarının kural ihlalinin doğan makul masrafları ödemesine

hükmedilebileceğini öngörmektedir. Ancak bu yaptırım, yalnızca ihlalin esaslı bir gerekçeye dayanmaması hâlinde uygulanabilir ve hâkim, uygun gördüğünde ek yaptırımlar da belirleyebilir. Benzer şekilde, Yerel Kural 6.05 (A), bir tarafın ADR konferanslarına katılmaması, sevk emrine uymaması veya sürece iş birliği yapmaması durumunda mahkemenin yaptırım yetkisini kullanabileceğini düzenlemektedir. *Everyday Learning Co. v. Larson*, 242 F.3d 815, 818 (8th Cir. 2001) kararında da vurgulandığı üzere, mahkemeler duruşma öncesi emirlere uyulmaması hâlinde Kural 16(f) ve yerel kurallar uyarınca geniş takdir yetkisine sahiptir.

Kanada’da Newfoundland ve Labrador’daki mevzuat, bazı durumlarda özel veya mahkeme destekli bir arabuluculuk yapılmasını zorunlu kılar. Buna uyulmaması durumunda mahkeme masraflarını karşılamaya hükmedebilir, davaları durdurabilir veya sunulan belgeleri reddedebilir (Acharya, 2023).

Nitekim Türkiye’de bu düzenleme birçok ülkeden daha ayrıntılıdır. Türkiye’de iki ayrı kanunda, Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’nun (HUAK) 18/A maddesinin 11’inci fıkrasında ve İş Mahkemeleri Kanunu’nun 3’üncü maddesinin 12’nci fıkrasında, arabuluculuk görüşmelerinde ilk görüşmeye katılmayan taraf için bir yaptırım öngörülmüştür. Her iki kanundaki ilk düzenleme: “Geçerli bir mazeret göstermeksizin ilk toplantıya katılmayan taraf, davada kısmen veya tamamen haklı çıksa dahi yargılama giderlerinin tamamından sorumlu tutulur. Ayrıca bu taraf lehine vekâlet ücretine hükmedilmez.” şeklindedir (Bozkurt Gümrükçüoğlu vd., 2023). Ancak 2024 yılında Anayasa Mahkemesi, HUAK 18/A maddesinin 11’inci fıkrasını iptal etmiştir. Bu kararında Mahkeme, “yargılama giderlerinin haklılık durumu gözetilmeksizin tamamen yüklenmesinin” ölçülülük ilkesine aykırı olduğunu belirtmiş ve bu tür külfetlerin haklı olan tarafa aşırı yük getirdiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, iptal hükmünün dokuz ay sonra yürürlüğe gireceği öngörülmüştür. Öte yandan, İş Mahkemeleri Kanunundaki hüküm aynı şekilde kaldığı için bir çelişki oluşmuştur.

7 Kasım 2024 tarihli ve 7531 sayılı Kanun ile “9. Yargı Paketi” kapsamında yapılan değişiklikler, Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu ve İş Mahkemeleri Kanunu arasındaki farklılıkları gidererek yeknesaklık sağlamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Kanun’un 25. maddesi ile 6325 sayılı Kanun’un 18/A maddesinin on birinci fıkrası değiştirilmiş ve “bu taraf davada kısmen veya tamamen haklı çıksa bile yargılama giderinin tamamından sorumlu tutulur” ifadesi, “karşı tarafın ödemekle yükümlü olduğu yargılama giderlerinin yarısından sorumlu tutulur” şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Benzer şekilde, Kanun’un 28. maddesi ile 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu’nun 3. maddesinin on ikinci

fıkrasındaki benzer hüküm aynı doğrultuda değiştirilmiştir. Bu düzenlemelerle, ilgili iki kanun arasında uygulama birliği sağlanması ve Anayasa Mahkemesi kararının yerine getirilmesi amaçlanmıştır (Köksoy, 2024). İstisnai olarak, tüketici uyuşmazlıklarına ilişkin böyle bir düzenleme mevcut değildir. Tüketici hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda, geçerli mazeret göstermeksizin arabuluculuk ilk toplantısına katılmayan ve tüketici olan tarafın yargılama giderlerinden sorumlu tutulması veya lehine vekâlet ücretine hükmedilmemesi söz konusu değildir (Ermenek, 2021)

3. Anayasa Mahkemesinin Konuya İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi

3.1. İlgili Kararların Özetleri

Anayasa Mahkemesi'nin konuya ilişkin iki önemli kararı bulunmaktadır. 2024 tarihli kararında (E. 2023/160 K. 2024/77) ilgili hükmü iptal ettiği yukarıda belirtilmiş olmakla birlikte, 2018 tarihli kararının da (E. 2017/178 K.2018/82) sürecin anlaşılması açısından incelenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, Anayasa Mahkemesi'nin 2018 ve 2024 tarihli kararları hem şekil hem de esas yönünden analiz edilecektir.

2017 yılında kabul edilen 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu'nun bazı maddelerinin Anayasa'ya aykırı olduğu iddiasıyla, aynı yıl 128 milletvekili tarafından Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açılmıştır. Dava kapsamında, arabuluculuğa başvurmanın dava şartı haline getirilmesi, arabuluculuk görüşmelerine katılmayan tarafın yargılama giderlerinden sorumlu tutulması ve ilgili diğer hükümler incelenmiş; ancak iptal talepleri Mahkeme tarafından reddedilmiştir. Dava dilekçesinde özellikle 7036 sayılı Kanun'un 3. maddesinin 12 numaralı fıkrasının birinci cümlesindeki "...yargılama giderinin tamamından sorumlu tutulur" ibaresi ile üçüncü cümlede yer alan "...yargılama giderleri..." ibaresinin iptali talep edilmiştir. Başvurucular, geçerli bir mazeret sunmaksızın arabuluculuk görüşmesine katılmayan tarafın tüm yargılama giderlerini ödemekle yükümlü tutulmasının, mahkemeye erişim hakkına ölçüsüz bir müdahale teşkil ettiğini ileri sürmüştür. Ayrıca, davanın işçi lehine sonuçlanması hâlinde dahi işçinin yargılama giderlerini ödemek zorunda bırakılmasının, hak arama özgürlüğünün özüne dokunduğu ve ölçülülük ilkesine aykırı olduğu dile getirilmiştir. İşçinin dava masraflarıyla karşı karşıya kalmasının, hakkını aramaktan vazgeçmesine neden olabileceği ve bu durumun dava açma hakkını fiilen imkânsız hâle getirdiği ifade edilmiştir.

Anayasa Mahkemesi, söz konusu düzenlemenin arabuluculuk kurumunun etkinliğini sağlamaya yönelik meşru bir amaç taşıdığını ve hak arama özgürlüğünü ihlal etmediğini değerlendirmiştir. Mahkeme, tarafların ilk toplantıya katılmasının, dürüstlük kuralları çerçevesinde müzakere ortamı oluşturduğunu belirtmiş ve düzenlemenin mazeretli

katılmama durumlarını kapsamadığını, yalnızca keyfi davranışları engellemeyi hedeflediğini vurgulamıştır. Sonuç olarak, ilk toplantıya mazeretsiz katılmayan tarafın yargılama giderlerinden sorumlu tutulmasının arabuluculuk kurumunun işleyişini desteklediği, hak arama özgürlüğünün özüne dokunmadığı ve ölçülü bir sınırlama oluşturmadığı kanaatine varılmıştır. Karara karşı oy kullanan bazı üyeler ise, bu düzenlemenin hak arama özgürlüğüne ölçüsüz bir müdahale olduğunu savunmuşlardır. Karşı oy yazısında yargılama giderlerinin davayı kaybeden tarafça ödenmesinin genel bir kural olduğunu; ancak mevcut düzenlemenin davayı kazansa bile arabuluculuk görüşmesine katılmayan tarafı tüm yargılama giderlerinden sorumlu tutarak adaletsiz bir durum yarattığını belirtmişlerdir. Son olarak, bu durumun mahkemeye erişim hakkını zorlaştırdığı ve hak arama özgürlüğünün özünü zedelediği vurgulanmıştır.

Bu karardan yaklaşık altı sene sonra Çorum Tüketici Mahkemesi, 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 18/A maddesinin 11. fıkrasının bazı bölümlerinin Anayasa'nın 13. ve 36. maddelerine aykırı olduğunu ileri sürerek somut norm denetimi başvurusunda bulunmuştur (E. 2023/160 K. 2024/77). İtiraz edilen bölümler: Birinci cümlede yer alan "...bu taraf davada kısmen veya tamamen haklı çıksa bile yargılama giderinin tamamından sorumlu tutulur" ifadesi ve ikinci cümlede yer alan "Ayrıca bu taraf lehine vekâlet ücretine hükmedilmez" hükmüdür. İlk derece mahkemesi, arabuluculuk toplantısına mazeretsiz katılmayan tarafın dava sonunda haklı çıksa bile yargılama giderlerinden sorumlu tutulmasının ve vekâlet ücretinden mahrum bırakılmasının mahkemeye erişim hakkını orantısız şekilde kısıtladığı iddiasını ciddi bulmuş ve Anayasa Mahkemesine taşımıştır.

Anayasa Mahkemesi, itiraz konusu hükümlerin Anayasa'nın 35. maddesinde düzenlenen mülkiyet hakkı ve 36. maddesinde yer alan hak arama özgürlüğü açısından değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Mahkeme, sınırlamaların kanunla öngörülmesi, Anayasa'daki sınırlama sebeplerine uygun olması ve hukuk devleti ilkesine bağlı olarak belirli, ulaşılabilir ve öngörülebilir nitelikte bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Arabuluculuk sürecine katılımı teşvik etme amacını meşru bulan Mahkeme, mazeretsiz olarak ilk toplantıya katılmayan tarafın, davada tamamen haklı çıksa bile yargılama giderlerinin tamamından sorumlu tutulması ve vekâlet ücretinden yoksun bırakılmasının orantısız bir sınırlama teşkil ettiğine hükmetmiştir. Arabuluculuk kurumunun işlerliğinin sağlanmasının önemli olduğunu kabul etmekle birlikte, bu amacın haklılık durumunu göz ardı eden ve bireylerin mülkiyet ile mahkemeye erişim haklarını aşırı derecede sınırlayan bir düzenleme ile gerçekleştirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Dikkat çeken bir nokta olarak, karara karşı oy kullanan üyeler, benzer bir kuralın daha

önce Anayasa'ya uygun bulunduğunu ve içtihat değişikliğine gerek olmadığını savunmuştur. Ayrıca, kuralın arabuluculuk kurumunun etkinliğini artırma hedefine hizmet ettiğini ve hak arama özgürlüğünü orantısız şekilde kısıtlamadığını ifade etmişlerdir.

3.2. İlgili Kararların Değerlendirilmesi

3.2.1. Kararların On Yıl Yasağı Çerçevesinde Şeklen Değerlendirilmesi

Anayasa Mahkemesi'nin 2024 yılına ait iptal kararı, yalnızca arabuluculuk kurumuna ilişkin önemli bir hüküm içermekle kalmayıp, anayasa yargısı açısından da kayda değer bir nitelik taşımaktadır. Zira Anayasa'nın 152. maddesinde geçen "on yıl geçmedikçe" ibaresinin ve kısaca "on yıl yasağı" olarak bilinen kurala ilişkin bu karar doktrinde de uzun süredir tartışılmaktadır (Çelebi, 2015; Kılıç, 2004; Merih, 2000). Bu kural Anayasaya aykırılığın diğer mahkemelerde ileri sürülmesi başlığı altında, 152. maddenin son fıkrasında şu şekilde düzenlenmiştir. "Anayasa Mahkemesinin işin esasına girerek verdiği red kararının Resmî Gazetede yayımlanmasından sonra on yıl geçmedikçe aynı kanun hükmünün Anayasaya aykırılığı iddiasıyla tekrar başvuruda bulunulamaz." Buradaki düzenleme itiraz başvurularının altında olmasına rağmen iptal veya diğer başvurular açısından da değerlendirilebileceği görüşü doktrinin yanı sıra Anayasa Mahkemesi kararlarında da oldukça tartışılmıştır (Kaya, 2013).

Emek Partisi'ne ilişkin siyasi parti kapatma davasında, on yıl yasağının anayasal statüsü önemli bir tartışma konusu olmuştur. 14 Şubat 1997 tarihli ve E.1996/1, K.1997/1 sayılı kararında, Anayasa Mahkemesi, parti programının 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 78. ve 81. maddelerine aykırılığı nedeniyle kapatılmasına hükmetmiştir. Parti, Anayasa'nın 68. ve 69. maddelerinde 4121 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklere dayanarak, ilgili hükümlerin on yıl yasağı kapsamında değerlendirilmeksizin incelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, bu hükümlerin Anayasa'nın geçici 15. maddesi uyarınca anayasal denetim dışında olduğunu savunmuş ve Anayasa Mahkemesi de bu görüşü benimseyerek Parti'nin iddialarını incelememiştir. On yıl yasağı, iptal ve itiraz başvurularında iki şekilde gündeme gelmektedir. İlk ihtimal, itiraz başvurusunun reddine ilişkin kararın, iptal başvurusu sırasında dikkate alınmasıdır; bu durum ilk kez 1 Kasım 2012 tarihli ve E.2011/64, K.2012/168 sayılı iptal başvurusu kararında görülmüştür. İkinci ihtimal ise, iptal başvurusunun reddine ilişkin kararın, itiraz başvurusu sırasında değerlendirilmesidir. Mahkeme, 20 Ocak 2011 tarihli ve E.2009/65, K.2011/24 sayılı itiraz başvurusu kararında, başvuru konusu "...arazi taşıtları..." ifadesini, daha önce esastan incelediği gerekçesiyle kapsam dışı bırakmıştır (Kaya, 2013).

Anayasa Mahkemesi'nin bu içtihatlarına dayanarak, 2018 yılında işin esasına girerek reddettiği İş Mahkemeleri Kanunu'na ilişkin hükme karşı on yıl boyunca dava açılmayacaktı. Bu nedenle, HUAK'taki hüküm iptal edilmişken; İş Mahkemeleri Kanunu'ndaki hükmün devam etmesi bir çelişki yaratmıştır. Ancak bu karardan kısa bir süre sonra, Anayasa Mahkemesi on yıl yasağına ilişkin içtihadında değişikliğe gitmiştir. 1/2/2024 tarih ve E. 2023/177 K. 2024/30 sayılı kararında, Anayasa Mahkemesi on yıllık başvuru yasağının yalnızca itiraz başvurularıyla sınırlı tutulması gerektiğini, iptal davaları sonucu verilen ret kararlarını kapsamaması gerektiğini belirtmiştir. Bu yasağın amacı, mahkeme kararlarında istikrarı sağlamak olsa da, hukukun gelişimi açısından istikrar kadar değişimin de önemli olduğu ve bu doğrultuda içtihatların değişip gelişmesi gerektiği vurgulanmıştır. Anayasa yargısının temel işlevi, normların Anayasa'ya uygunluk denetimini sağlamak olduğundan, istisnai nitelikteki on yıllık yasağın dar yorumlanmasının, anayasal denetimin amacına daha fazla hizmet edeceği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, Anayasa Mahkemesi'nin "on yıl yasağı"na ilişkin içtihadında bir değişiklik meydana geldiği söylenebilir.

Kanaatimizce, Anayasa Mahkemesi'nin on yıl yasağını yalnızca itiraz başvurularına özgü olarak uygulaması isabetli bir yaklaşımdır. Olayın özel koşulları çerçevesinde, İş Mahkemeleri Kanunu'nun kabulü sürecinde iptal davası açılmış olduğundan, söz konusu hükme ilişkin bireysel başvurular 2028 yılına kadar yapılamayacaktı. Her ne kadar genel nitelikteki Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu değiştirilmiş olsa da, İş Mahkemeleri Kanunu kapsamındaki arabuluculuk başvurularında yargılama giderlerine hükmedilmesi ihtimali, adaletsiz sonuçların doğmasına neden olabilecekti. Ancak kanaatimizce hem Anayasa'nın lafzı hem de on yıl yasağının getiriliş amacı dikkate alındığında, bu yasağın yalnızca somut norm denetimi kapsamında, yani itiraz yolu çerçevesinde uygulanması gerektiği açıktır. Zira dava şartı arabuluculuğa ilişkin iptal davası açıldığında, ilgili düzenleme henüz uygulama aşamasına geçmemişti ve Anayasa Mahkemesi'nin değerlendirmesi esas bakımından sınırlı düzeyde kalmıştı. İtiraz yolu ise, uygulama aşamasına geçildikten sonra devreye girdiğinden, ortaya çıkan olumsuzlukların daha belirgin biçimde gözlemlenmesi mümkün olabilecektir. Ayrıca, Anayasa'nın 152. maddesinin 4. fıkrasında on yıl yasağı, "diğer mahkemelerce görülmekte olan davalar" başlığı altında düzenlenmiş olup, bu ifade de yasağın yalnızca somut norm denetimiyle sınırlı tutulması gerektiğine işaret etmektedir.

3.2.2. Kararların Hak Arama Hürriyeti ve Mülkiyet Hakkı Bağlamında Değerlendirmesi

Anayasa Mahkemesi, 2018 tarihli kararında, geçerli bir mazeret sunmaksızın arabuluculuk toplantısına katılmayan tarafın, davada haklı çıksa dahi yargılama

giderlerinin tamamından sorumlu tutulmasını, mahkemeye erişim hakkı, hak arama özgürlüğü ve  l        ilkesi çerçevesinde değerlendirmiştir. 2024 tarihli kararında ise aynı düzenlemeyi mülkiyet hakkı ve hak arama hürriyeti bağlamında ele alarak incelemiştir. İlgili kararlar öncelikle, temel hakların sınırlama şartlarının düzenlendiği Anayasa'nın 13. maddesi çerçevesinde, ardından spesifik olarak Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenen hak arama hürriyeti ve 35. maddesinde yer alan mülkiyet hakkı bağlamında incelenecektir.

3.2.2.1. Anayasa'nın 13. Maddesi Bağlamında Değerlendirme

Anayasa'nın 13. maddesi uyarınca, temel hak ve  zg rl  klere getirilen sınırlamaların kanunla  ng r  lmesi, anayasal sınırlama sebeplerine uygun olması ve  l        ilkesine riayet etmesi gerekmektedir (Atar, 2022;  zbudun, 2022). Kanunilik ilkesi, yalnızca kanunun varlığıyla değil, aynı zamanda bu kuralların keyfili e yol a mayacak şekilde belirli, ulaşılabılır ve  ng r  lebilir olmasıyla sağlanır. Arabuluculuk sürecinde yargılama giderlerine ilişkin düzenlemeler incelendiğinde, hangi koşullarda tarafların yargılama giderlerinden sorumlu tutulacağı veya vekâlet ücretinden mahrum kalacağı hususlarının açık ve tereddüde yer vermeyecek biçimde düzenlendiği görülmektedir. Ayrıca, kanunda yer alan "geçerli bir mazeret göstermeksizin" ifadesi, yargı makamlarının somut olayın koşullarına göre mücbir sebep veya beklenmedik durumları dikkate almasına olanak tanımaktadır ( irin, 2013). Anayasal sınırlama sebepleri bağlamında mülkiyet hakkı yalnızca kamu yararı amacıyla sınırlandırılabilirken, mahkemeye erişim hakkı için Anayasa'da herhangi bir sınırlama nedeni  ng r  lmemiştir. Ancak hakkın doğal sınırları mevcuttur. Bununla birlikte, Anayasa'nın 141. maddesi uyarınca, davaların en az giderle ve en hızlı şekilde sonuçlandırılması devletin y k ml     leri arasındadır. Bu doğrultuda getirilen düzenleme, arabuluculuk mekanizmasının etkinliğini artırmayı ve yargı süreçlerinin gereksiz yere uzamasını önlemeyi amaçlamaktadır.  l        ilkesi çerçevesinde bir sınırlamanın elverişlilik, gereklilik ve orantılılık koşullarını sağlaması gerekmektedir (Gören, 2007; Metin, 2017). Bu bağlamda, ilgili düzenleme, mahkemeye erişim hakkının özünü zedelemeksizin, kamu yararı doğrultusunda yargılamanın etkinliğini artıran bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

Mahkemece 2018 yılında verdiği kararında getirilen bu kuralın hak arama hürriyetine bir sınırlama getirdiğini kabul etmiş ancak bu sınırlamanın hakkın özüne dokunmadı ı ve  l        ilkesine aykırı olmadığı sonucuna varılmıştır. 2024 tarihli kararında ayrıntılı bir  l        testi uygulamıştır. Arabuluculu a başvurunun zorunlu olduğu uyuşmazlıklarda, ilk toplantıya geçerli bir mazeret göstermeksizin katılmayan tarafın yargılama giderlerinin tamamına katlanması ve vekâlet ücretinden yoksun bırakılmasını, arabuluculuk sürecine

katılımın teşvik edilmesi açısından elverişli bir araç olarak değerlendirmiştir. Toplantıya katılma zorunluluğunun öngörülmesi, mülkiyet hakkı ve mahkemeye erişim hakkına yönelik sınırlamaların arabuluculuk kurumunun etkin işleyişini sağlama amacına hizmet ettiğini ve toplumsal bir ihtiyaca cevap verdiğini göstermektedir. Bu yönüyle ilgili düzenleme, gereklilik ilkesini karşılamaktadır. Ancak, orantılılık ilkesi gereği, hakka getirilen sınırlamanın ulaşılmak istenen amaçla makul bir denge içinde olması gerekir. Mevcut düzenleme, haklılığı yargı kararıyla belirlenen tarafın dahi yüksek tutarlara ulaşabilecek maddi külfetlere katlanmasına yol açabilecek niteliktedir. Bununla birlikte, haklılık durumuna göre uygulanabilecek istisnalar öngörülmemiş ve herhangi bir üst sınır belirlenmemiştir. Bu nedenle, düzenlemenin orantısız bir sınırlama getirdiği söylenebilir.

3.2.2.2. Hak Arama Hürriyeti Bağlamında Değerlendirme

Hak arama hürriyeti, Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenmiştir. Adil yargılanma hakkının temel unsurlarındandır. Adil yargılanma hakkı, bireylerin hukuki ve cezai süreçlerde, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde adil, aleni ve makul bir sürede yargılanmalarını güvence altına alan bir insan hakkıdır (İnceoğlu, 2013). Bu hak hem ulusal hukuk düzenlemelerinde hem de uluslararası insan hakları belgelerinde (AİHS m. 6) açıkça düzenlenmiştir. Adil yargılanma hakkının temel yapı taşları olarak, hukukun üstünlüğünün korunması için mahkemeye erişim ve hak arama hürriyeti vazgeçilmezdir (İnceoğlu, 2013). Anayasa kapsamında hak arama hürriyeti, bireylerin hukuk devleti ilkesine uygun olarak yargı organları önünde davacı veya davalı sıfatıyla hak ve özgürlüklerini savunma imkânına sahip olmasıdır. Bu hürriyetin doğal bir yansıması olan mahkemeye erişim hakkı, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin etkin şekilde işlenmesini sağlar (Lautenbach, 2013).

Anayasa ve yasalarla tanınan bir hakkın ihlal edildiğini düşünen herkes, mahkemeye başvurma hakkına sahiptir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de mahkemeye etkili erişim hakkını hukukun üstünlüğünün temel unsurlarından biri olarak kabul etmektedir (Çayan, 2016). Bu hak, AİHM tarafından ayrıntılı olarak ilk kez Golder v. Birleşik Krallık davasında incelenmiş, başvurunun avukatıyla görüşmesinin engellenmesinin mahkemeye erişimi fiilen imkânsız kıldığı tespit edilerek, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinin ihlal edildiğine karar verilmiştir (Kloth, 2010).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 36. maddesi, hak arama hürriyetini güvence altına alarak bireylere yargı mercileri önünde iddia ve savunma hakkı tanımaktadır. Ancak bu hak mutlak ve sınırsız değildir; usul kuralları ve hakkın doğası gereği belirli sınırlamalara tabi tutulabilir. Dava şartı arabuluculuk uygulamaları da bu çerçevede hak arama

hürriyetini belli ölçüde sınırlandırabilir. Bununla birlikte, söz konusu sınırlamanın Anayasa'nın 36. maddesi ve 13. maddesi kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir (Aydın, 2022).

Kanaatimizce, dava şartı arabuluculuk, doğrudan mahkemeye başvuru hakkını erteleyerek hak arama hürriyetini belirli bir ölçüde sınırlandırabilir. Ancak bu sınırlama, hak arama hürriyetinin özüne dokunmaz; zira taraflar, arabuluculuk sürecinin tamamlanmasının ardından mahkemeye başvurma hakkını korumaktadır. Ayrıca arabuluculuk süreci, uyuşmazlıkların daha hızlı ve etkili bir şekilde çözülmesine katkı sağlayarak hak arama hürriyetinin amacına hizmet edebilir. Dava şartı arabuluculuk uygulamalarının Anayasa'ya uygun olabilmesi için, Anayasa'nın 13. maddesinde belirtilen sınırlama koşullarına uyması gerekmektedir. Bu doğrultuda, zorunlu arabuluculuk kanunla düzenlenmelidir. Nitekim Türk hukukunda dava şartı arabuluculuk, Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu ve ilgili mevzuat çerçevesinde uygulanmaktadır. Dava şartı arabuluculuğun anayasal çerçevede meşru kabul edilebilmesi için belirli kriterleri sağlaması gerekmektedir. Öncelikle, yargı sisteminin iş yükünü hafifletmek, uyuşmazlıkları daha hızlı çözmek ve tarafların uzlaşmasını teşvik etmek gibi kamu yararına hizmet eden meşru bir amaca sahip olmalıdır. Ayrıca, demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olmalı ve hak arama hürriyetini keyfi veya orantısız şekilde sınırlandırmamalıdır. Orantılılık ilkesi kapsamında, getirilen sınırlama ile ulaşılmak istenen amaç arasında makul bir denge bulunmalı, bu doğrultuda arabuluculuk süreci gereğinden uzun veya maliyetli olmamalıdır. Son olarak, zorunlu arabuluculuk, tarafların nihai olarak mahkemeye başvurma hakkını ortadan kaldırmamalı, dolayısıyla hak arama hürriyetinin özüne dokunmamalıdır. Bu kriterlerin sağlanması halinde, zorunlu arabuluculuk uygulamalarının hak arama hürriyeti ile bağdaştığı söylenebilir.

Yargılama giderlerine mahkûmiyet açısından değerlendirildiğinde, arabuluculuk sürecine geçerli bir mazeret olmaksızın katılmayan tarafın yargılama giderlerinden sorumlu tutulması, hak arama özgürlüğüne getirilen bir sınırlama olarak görülebilir. Ancak bu sınırlamanın, hak arama özgürlüğünün özüne dokunmadığı ifade edilebilir (Köksoy, 2024). Zira bu kural, arabuluculuk sürecinin ilk toplantısına katılımı teşvik etmeyi ve yargılama giderlerinin hangi tarafa yükletileceğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin çoğunluğu da arabuluculuğun dava şartı olarak düzenlenmesinin ve mazeretsiz katılmama halinde yargılama giderlerinden sorumlu tutulmanın, hak arama hürriyetinin özünü zedelediği ve ölçülülük ilkesine aykırılık teşkil etmediği görüşündedir. Mahkeme, arabuluculuk mekanizmasının uyuşmazlıkların daha kısa sürede

ve daha az maliyetle çözülmesine katkı sağladığını ve bu durumun kamu yararına hizmet ettiğini vurgulamaktadır (M. S. Özbek, 2022).

3.2.2.3. Mülkiyet Hakkı Bağlamında Değerlendirme

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde doğrudan yer almayan mülkiyet hakkı, ek 1 nolu Protokol'ün 1. maddesi ile Sözleşme sistemine dâhil edilmiştir ve bu madde günümüzde mülkiyet hakkını güvence altına alan hüküm olarak kabul edilmektedir. Mülkiyet hakkı, sendika hakkı ile birlikte AİHS kapsamında düzenlenen nadir sosyal haklardan biri olarak öne çıkmaktadır (Gemalmaz, 2017). Anayasa'nın 35. maddesi, bireylerin mülkiyetinde bulunan mal veya malvarlığı değerleri üzerinde hukuk çerçevesinde tasarrufta bulunma hakkını güvence altına almaktadır. Ancak bu hak, mutlak ve sınırsız değildir (Şahin, 2009). Anayasa'nın 13. maddesi uyarınca, kamu yararı, genel sağlık, genel ahlak ve çevre koruması gibi meşru amaçlarla ve ölçülülük ilkesine uygun şekilde sınırlandırılabilir. Olağan dönemlerde mülkiyet hakkının sınırlandırılması açısından 35. madde genel hüküm niteliğindedir ve yalnızca kamu yararı amacıyla sınırlama getirilebileceğini öngörmektedir. Bununla birlikte, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin genel çerçeveyi belirleyen 13. madde, mülkiyet hakkının sınırlandırılması bakımından da uygulanmalıdır. Bu nedenle, mülkiyet hakkına yönelik sınırlamaların, 13. ve 35. maddelerde belirtilen esaslar doğrultusunda ve mülkiyet hakkına dolaylı olarak sınırlandırma getiren diğer anayasal düzenlemelerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Köksoy, 2024).

Arabuluculuk sürecine mazeretsiz katılmayan tarafın yargılama giderlerine mahkûm edilmesinin mülkiyet hakkını nasıl sınırlandırdığı, Anayasa Mahkemesi'nin 2018 tarihli kararında ele alınmamış ancak 2024 tarihli kararında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Mülkiyet hakkının sınırlandırılması, özellikle yargılama giderlerinden sorumlu tutulma ve vekâlet ücretinden mahrum bırakılma uygulamaları üzerinden incelenmiştir. Mahkeme, yargılama giderleri ve vekâlet ücretini, ekonomik değer ifade eden ve parayla değerlendirilebilen mal varlığı hakları olarak kabul ederek, bunların Anayasa'nın 35. maddesiyle güvence altına alınan mülkiyet hakkı kapsamına girdiğini belirtmiştir. Özellikle, yargılamada tamamen haklı çıkan bir tarafın bile, arabuluculuk toplantısına katılmadığı için tüm yargılama giderlerinden sorumlu tutulması ve vekâlet ücretinden mahrum bırakılması, mülkiyet hakkına getirilen bu sınırlamanın aşırı ve orantısız olduğunu göstermektedir. Anayasa Mahkemesi, bu tür bir uygulamanın, kamu yararı ile mülkiyet hakkı arasındaki adil dengeyi bozduğunu ve bu nedenle mülkiyet hakkının ihlal edildiğini ifade etmiştir. Mahkeme, mülkiyet hakkının, kişinin sahip olduğu mal varlığı değerlerini kullanabilmesi, bunlardan yararlanabilmesi ve üzerinde tasarruf edebilmesi anlamına geldiğini vurgulamıştır. Arabuluculuk sürecine mazeretsiz katılmayan tarafın,

haklı dahi çıksa bu giderlere katlanmak zorunda bırakılması, mülkiyet hakkının özüne dokunan bir müdahale olarak değerlendirilmiştir.

Özetle, Anayasa Mahkemesi, arabuluculuk sürecine mazeretsiz katılmamanın sonucunda uygulanan yargılama giderlerinden sorumlu tutulma ve vekâlet ücretinden mahrum bırakılma yaptırımlarının, kişilerin mülkiyet haklarını orantısız bir şekilde sınırlandığı ve bu nedenle Anayasa'ya aykırı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mahkeme, bu tür bir sınırlamanın, mülkiyet hakkının özünü zedelediğini ve haklılık durumu gözetilmeden uygulanan bu yaptırımların, adil bir denge sağlamadığını belirtmiştir.

Kanaatimizce, mahkeme; haklı dahi olsa tarafın arabuluculuk sürecine katılmadığı gerekçesiyle yargılama giderlerine mahkûm edilmesini ve vekâlet ücretinden mahrum bırakılmasını, sadece usule ilişkin bir yaptırım olarak değil, esaslı bir mülkiyet hakkı müdahalesi olarak doğru biçimde tanımlamıştır. Bu müdahalenin ölçüsüz, otomatik ve durumdan bağımsız şekilde uygulanması, anayasal mülkiyet güvencesinin özünü zedeleyici niteliktedir. Bu nedenle, 2024 tarihli karar yalnızca arabuluculuk sisteminin işleyişi açısından değil, anayasal hakların korunması ve sosyal hukuk devleti ilkesinin somutlaştırılması bakımından da son derece değerli bir içtihat örneğidir.

4. Sonuç

Dava şartı arabuluculuk, uyuşmazlıkların çözümünde yargı mercilerine başvurmadan önce alternatif bir yol sunarak adalete erişimi hızlandırmayı ve yargının iş yükünü azaltmayı amaçlayan bir mekanizma olarak hukuk sistemimize dâhil edilmiştir. Ancak, bu süreçte tarafların arabuluculuk toplantılarına katılımını teşvik etmek amacıyla getirilen yaptırımlar, anayasal haklar açısından çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Özellikle, arabuluculuk sürecine mazeretsiz katılmayan tarafın, yargılama sonucunda haklı çıksa bile tüm yargılama giderlerinden sorumlu tutulması ve lehine vekâlet ücretine hükmedilmemesi, Anayasa Mahkemesi tarafından hak arama hürriyeti ve mülkiyet hakkı bağlamında değerlendirilmiştir.

Anayasa Mahkemesi, 2018 tarihli kararında, arabuluculuk sürecine katılmamanın yaptırıma bağlanmasını hak arama özgürlüğünün özünü zedelemeyen bir sınırlama olarak görmüş ve düzenlemeyi Anayasa'ya uygun bulmuştur. Ancak, 2024 yılında verdiği kararında, aynı düzenlemenin haklılık durumu gözetilmeden uygulanmasının, bireylere aşırı ve orantısız bir külfet yüklediği sonucuna varmıştır. Mahkeme, hak arama özgürlüğü ve mülkiyet hakkının korunması açısından, yargılama giderlerinin tamamen yükletilmesi

yerine daha dengeli ve orantılı bir yaptırım mekanizmasının geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu doğrultuda, yasa koyucu tarafından yapılan yeni düzenlemeyle, arabuluculuk sürecine katılmayan tarafın yargılama giderlerine katlanma yükümlülüğü daha sınırlı hale getirilmiş ve tarafların adalete erişim hakkını koruyacak şekilde revize edilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin bu kararları, hukuk sisteminde arabuluculuk gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin teşvik edilmesi ile bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması arasındaki dengenin sağlanmasının önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, dava şartı arabuluculuk sürecine katılımın teşvik edilmesi hukuken meşru bir amaç taşısa da, bu süreçte tarafların haklılık durumlarının göz ardı edilerek ağır yaptırımlara tabi tutulması, hukukun temel ilkeleriyle ve anayasal haklarla bağdaşmamaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin 2024 tarihli kararı, bu konuda önceki içtihadını geliştirerek orantılılık ilkesini merkeze alan daha güçlü bir hak eksenli yaklaşım benimsemiştir. Yargılamada tamamen haklı çıkan bir tarafın, sırf arabuluculuk toplantısına katılmadığı gerekçesiyle yargılama giderlerinden sorumlu tutulması, hukuken meşru bir amaç taşısa bile, bu amaca ulaşmak için seçilen aracın aşırı yük bindirmesi, hem hak arama özgürlüğünü hem de mülkiyet hakkını zedelemektedir. Bu nedenle, hukuki düzenlemelerde arabuluculuğun etkinliğini artırma amacı ile bireylerin anayasal güvenceleri arasında kurulacak denge, sadece Anayasa Mahkemesi kararlarında değil, yasama faaliyetlerinde ve uygulamada da sürekli gözetilmelidir.

Kaynaklar

- Acharya, N. (2023). Exploring the role of mandatory mediation in civil justice. *Alberta Law Review*, 60(3), 719–738. <https://doi.org/10.29173/alr2734>
- Akın, L. (2020). İkinci yılında dava şartı arabuluculuk alanında gelişmeler ve öneriler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(1). <https://doi.org/10.32331/sgd.752070>
- Anastopoulos, N. (2019). Mandatory mediation in civil and commercial disputes by virtue of law, 4640/2019.
- Atar, Y. (2022). *Türk anayasa hukuku* (14. bs). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydın, İ. (2022). *Ticari davalarda dava şartı olarak arabuluculuk*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Bartlet, M. (2019). Mandatory mediation and the rule of law. *Amicus Curiae*, 1(1), 50–83.
- Bozkurt Gümrükçüoğlu, Y., Civan, O. E., Manav Özdemir, A. E., Savaş Kutsal, F. B. ve Evcimen, A. (2023). *İş hukukunda uzman arabuluculuk*. Ankara: Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü Arabuluculuk Daire Başkanlığı.
- Bush, R. A. B., & Folger, J. P. (2004). *The promise of mediation: The transformative approach to conflict (Revised edition)*. Jossey-Bass.

- Çayan, G. (2016). Avrupa insan hakları mahkemesi ve anayasa mahkemesi kararları ışığında mahkemeye erişim hakkı. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 28, 235–272.
- Çelebi, E. G. (2015). Anayasa mahkemesinin bireysel başvuruya ilişkin iki buçuk yıllık içtihadının kısa bir değerlendirmesi. *Anayasa Yargısı*, 31(1), 17–33.
- Dendorfer–Ditges, R., & Wilhelm, P. (2017). Mediation in a global village: Legal complexity of cross-border mediation in Europe section V: ADR. *Yearbook on International Arbitration and ADR*, 5, 235–246.
- Ermenek, İ. (2021). *Arabuluculuk sürecinde zayıf tarafın korunması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Feehily, R. (2019). Commercial mediation and the costs conundrum. *Vindobona Journal of International Commercial Law and Arbitration*, 23(1), 1–53.
- Garvey, J. B., & Craver, C. B. (2021). *Alternative dispute resolution: negotiation, mediation, collaborative law, and arbitration*. Carolina Academic Press.
- Gemalmaz, H. B. (2017). *Mülkiyet hakkı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Goodman, A. H. (2004). *Basic skills for the new mediator, second edition (second edition)*. Solomon Publications.
- Gören, Z. (2007). Temel hakların sınırlandırılması–sınırlamanın sınırları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 39–59.
- Hanks, M. (2012). Perspectives on mandatory mediation. *University of New South Wales Law Journal*, 35(3), 929–952.
- Hutchinson, C. C. (1996). The case for mandatory mediation practitioner’s note. *Loyola Law Review*, 42(1), 85–96.
- Kaya, E. (2013). Bireysel başvurunun anayasa yargısına etkisi: On yıl yasağı ve kadının soyadı örneği. M. Sağlam, S. Güler, R. Kaplan (Ed.), *Bireysel başvuru incelemeleri 1* içinde (117–154 ss.). Anayasa Mahkemesi Yayınları.
- Kılıç, H. (2004). Türk anayasa mahkemesi’nin yeniden yapılandırılmasına ilişkin öneri. *Anayasa Yargısı*, 20(1).
- Kloth, M. (2010). *Immunities and the right of access to court under article 6 of the European convention on human rights*. Leiden: Brill.
- Korkmaz, C. (2022). Davaların yığılmasında dava şartı arabuluculuk incelemesi. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Prof. Dr. M. Fatih UŞAN’a Dekanlıkta 10. Yıl Anısına Teşekkür Armağanı(2022–2), 1365–1406. <https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.1111899>
- Köksoy, M. (2024). Arabuluculuk ilk toplantısına geçerli mazeret göstermeksizin katılmamanın yaptırımı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 174, 223–261.
- Lautenbach, G. (2013). *The concept of the rule of law and the European court of human rights*. OUP Oxford.
- Manav Özdemir, E. (2015). İş mahkemelerinin işleyişi ve bireysel iş uyuşmazlıklarının alternatif çözüm yöntemleri. *Çalışma ve Toplum*, 4(47), 185–222.
- Matteucci, G. (2021). Mandatory mediation in Italy, 2021: The relevance of training. *Academia Letters*. <https://doi.org/10.20935/AL2345>
- Merih, Ö. (2000). Türk anayasa yargısında on yıl süreli denetim yasağı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55(4), 47–81. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001926

- Merola, S. (2011). Directorate general for internal policies.
- Metin, Y. (2017). Temel hakların sınırlandırılması ve ölçülülük: Ölçülülük ilkesi evrensel bir anayasal ilke midir? *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1–74.
- Moore, C. W. (2014). *The mediation process: Practical strategies for resolving conflict (4th edition)*. Jossey-Bass.
- Özbek, M. (2007). Avrupa Birliğinde alternatif uyuşmazlık çözümü. *TBB Dergisi*, 68, 265–320.
- Özbek, M. S. (2022). *Alternatif uyuşmazlık çözümü*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2022). *Türk anayasa hukuku (22. bs)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özmumcu, S. (2016). Karşılaştırmalı hukuk ve türk hukuku açısından zorunlu arabuluculuk sistemine genel bir bakış. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 74(2), 807–842.
- Pekcanitez, H., Atalay, O., ve Özkes, M. (2022). *Medenî usûl hukuku (10. bs)*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Peksan, S., Delen, M., ve Yorgun, S. (2020). İş hukukunda dava şartı olarak arabuluculuk uygulaması ve arabulucuların görüşlerine ilişkin bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 1(64), 321–346.
- Phillips, I. (2024). Case note: The Churchill judgment's implications for the use of mediation and ADR. *The Resolver: The Quarterly Magazine of The Chartered Institute of Arbitrators*, 2024(1), 15–21.
- Quek, D. (2009). Mandatory mediation: An oxymoron—examining the feasibility of implementing a court-mandated mediation program. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, 11(2), 479–510.
- Reuben, R. C. (2006). Tort reform renews debate over mandatory mediation. *Dispute Resolution Magazine*, 13(2), 13–15.
- Romualdi, G. (2019). Problem-solving justice and alternative dispute resolution in the Italian legal context. *Utrecht Law Review*, 14(3). <https://doi.org/10.18352/ulr.468>
- Sander, F. E. A. (2006). Another view of mandatory mediation. *Dispute Resolution Magazine*, 13(2), 16–16.
- Şahin, A. (2009). Ulusalüstü insan hakları hukukunda ve Türk anayasa hukukunda “mülkiyet hakkının sınırlandırılması” sorunu. *Liberal Düşünce Dergisi*, 54, 85–103.
- Şirin, T. (2013). *Türkiye’de anayasa şikâyeti (bireysel başvuru): İnsan hakları avrupa mahkemesi ve Almanya uygulaması ile mukayeseli bir inceleme*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Tanriver, S. (2022). *Hukuk uyuşmazlıkları bağlamında arabuluculuk (2. bs)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Underhill, D. S. (2023a). The British courts and compulsory ADR—how did that happen? *Amicus Curiae*, 5, 608.
- Underhill, D. S. (2023b). The British courts and compulsory ADR—how did that happen? *Amicus Curiae*, 5, 608.
- Yeşilirmak, A. (2011). Doğrudan görüşme, arabuluculuk, hakem-bilirkişilik ve tahkim. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- Yıldırım   lu, H. (2022). Avrupa  lkeleri'nde ticari arabuluculuk uygulamaları. * stanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(44), 945-961. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.1168254>
- Zagidullin, M. R. (2020). Legal liability in civil and commercial proceedings and in mediation procedure. *Perm University Herald Juridical Sciences*, 48, 388.